

Doç.Dr.

Muharrem ÖZTELORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4219-3990>İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal
Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü,
Maliye Tarihi ABD
moztel61@hotmail.com

Eser Geçmişi / Article Past: 2 Haz 2019/ 7 Ağu 2019

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.573399>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Kolay Para Kazanmanın Yolu: İhtikâr/Vurgunculuk

*Easy Way to Make Money in the Late Ottoman Empire:
Profiteering*

Öz

İhtikâr (vurgunculuk) her hangi bir mal ve hizmet üretmeden, para piyasasında yapılan spekülasyon ve manipülasyonlarla yasadışı şekilde paradan para kazanma yoludur. Bu yöntemle risk almadan kolay yoldan para kazananlar muhtekir (vurguncu) olarak isimlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son asır para piyasalarında esnaf, tüccar, sarraf ve banker olarak faaliyet gösterenlerin çoğunluğu gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarıyla muhtelif ülke vatandaşı olan yabancılarıdır. Dolayısıyla ihtikâra başvuranların çoğunlukla bu zümrelerden olan muhtekirler olduğu görülmektedir.

Osmanlı madeni ve kâğıt parası üzerinden ihtikâr yaparak para kazanmak dönem piyasa aktörleri için kolay ve son derece kârlı bir yol olmuştur. Ülke içinde ve dışında meydana gelen bir takım iktisadi gelişmeler, bu dönemde yoğunlaşan ihtikârı beslemiştir. Dönem boyunca devlet idaresinin karşılaştığı özellikle mali sorunlar nedeniyle hayata geçirdiği maliye ve para politikaları muhtekirler için bulunmaz fırsatlar ortaya çıkarmıştır. Mağuş meskûkâtın ve kâğıt paranın tedavülü muhtekirlere ciddi kazanç fırsatları sunmuştur. Özellikle paranın, çeşitli vilayetlerde farklı rayiçlerle tedavül ettirilmesi para ticareti yoluyla ihtikârı ciddi bir kazanç yolu haline getirmiştir. Bu dönemde dünya gümüş piyasalarında meydana gelen gelişmeler, iç faktörlerle birleşince muhtekirlerin daha da zenginleşmesine imkân vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, para piyasası, ihtikâr (vurgunculuk), muhtekir (vurguncu)

ATIF: ÖZTEL Muharrem , “Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Kolay Para Kazanmanın Yolu: İhtikâr/Vurgunculuk ” **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 5/2 (Ağustos-2019), s. (360-374)

CITE: ÖZTEL Muharrem , “Easy Way to Make Money in the Late Ottoman Empire: Profiteering ” **Journal of History and Future**, 5/2 (August- 2019), pp. (360-374)

Abstract

Profiteering is the illegal and illegitimate means of earning money from money, with speculation and manipulations in the money market, without producing any goods or services. Those who earn easy money without risking in this way are called profiteers. Merchants, sarrafs and bankers in the last century's money markets in the Ottoman State were non-Muslim Ottoman citizens and foreigners. Therefore, most of the profiteers were non-Muslim citizens and foreigners.

The profiteering over Ottoman coins and paper money has become an easy and extremely profitable way to earn money. Some economic developments that had taken place both inside and outside the country increased the profiteering at this period. During this period, the state administration faced serious financial problems. The fiscal and monetary policies applied to solve these problems offered incomparable opportunities for profiteers. The circulation of low value coins and paper money opened up serious earnings fields for the profiteers. Coins were circulating in different values in different provinces across the country. Especially this was a serious way of earnings for profiteers. The developments that took place in the world silver market during this period combined with the internal factors led to the enrichment of the profiteers.

Keywords: Ottoman Empire, money market, profiteering, profiteer

Giriş

Ihtikâr, halkın yiyecek ve içecek gibi zaruri ihtiyaçlarını karşılayan ürünleri ucuz fiyat-tan toplayıp, fiyatlar yükselince de pahalı satarak gayri kanuni ve ahlaki yollarla piyasa-da haksız kazanç elde etme işidir. Bir diğer ifadeyle vurgunculuktur. İhtikâr yoluyla fiyatını yükselttiği eşya üzerinden “insafsız” bir şekilde ihtikârı gerçekleştirenler ise muhtekirler olarak isimlendirilmiştir.¹

İhtikâr, piyasada üretilip arz edilen ve alım satıma konu olan bütün ürünler için söz konusu olabilmekteydi. Muhtekir esnaf ve tüccar her ne olursa olsun kârını maksimize etmeye odaklandığı için bunu gerçekleştirebileceği her malı ihtikârın konusu yapabilmekteydi. Ancak muhtekirin, ihtikâr yoluyla daha yüksek kazanç elde etmesine uygun, öne çıkan yegâne iki piyasa mevcuttu. Bunlardan biri halkın temel ihtiyaçları kapsamına giren malların alınıp satıldığı piyasalardı. Diğeri ise mal piyasalarına göre, çok daha fazla tecrübe, uzmanlık, yerel ve uluslararası bağlantı ve sermaye gerektiren, kısa zamanda çok daha yüksek kazançlar sağlayan para piyasalarıydı.

Bu çalışmada, madeni ve kâğıt para piyasaları üzerinden gerçekleştirilen ihtikâr, bu yolla haksız kazanç elde edenler, yani paradan para kazanmayı kendilerine meslek edinmiş muhtekir tüccar, esnaf, sarraf ve bankerler konu edilmiştir. Bu dönemde, para piyasasında öne çıkan iki önemli problem söz konusudur. Biri kalpazanlık iken diğeri ise ihtikârdır. Bu iki, gayri hukuki durum aslında mahiyetleri itibariyle açık olmakla birlikte sikke piyasasında bazı olaylarda birbiriyle iç içe geçebilmekteydi. Bu manada benzer olayların, belirsizliğe ve karışıklığa neden olacak şekilde, bir belgede ihtikâr olarak nitelendirilirken diğesinde kalpazanlık olarak isimlendirildiği görülür. Mesela madeni paranın ayarının bozulması sonucunu doğuran silme veya delme işlemiyle

1 Şemseddin Sami, *Kamus-i Türkî*, 1-2, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989, 76; Ferit Develioğlu, “*Osmanlıca ve Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (yay. haz. Aydın Sami Güneşal), 11. baskı, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1993), 675.

elde edilen artıklardan kazanç elde etme işi bir yerde kalpazanlık olarak nitelendirilirken, başka bir yerde ihtikâr olarak tanımlanmıştır. İhtikârı kalpazanlıktan ayıran en belirgin farkın, gayri meşru yollarla haksız kazanç elde etme işinin, mübadeledeki gerçek bir para üzerinden yapılmasına bağlı olduğu söylenebilir. Bu az da olsa, sikkenin ayarını bozacak şekilde madenini azaltmak şeklinde olabilirdi. Kalpazanlığın özünde açık bir şekilde sahtecilik var iken, ihtikârda madeni ve kâğıt para üzerinden gerçekleşen vurgunculuk öne çıkmaktaydı.

Çalışmada ele aldığımız kaynaklardaki örnek olayların tümünde işlenen fiil ve suçlar, bürokratik süreçte kalpazanlıkla her hangi bir şekilde ilişki kurulmayıp, net bir şekilde ihtikâr kapsamında değerlendirilenlerdir. Örneğin 1909 yılı Ocak ayında yapılan bir değerlendirmede; para piyasasındaki on, beş, iki, bir kuruş ve 20 paralık gümüş meskûkâtın (paraların) gümüşlerinin çalınması ve hatta bir kısmının pul haline getirilmesi işi, ihtikâr olarak nitelendirilmiştir. Silinmiş ve delinerek gümüşü çalınmış, tuğra ve yazıları okunmaz hale getirilmiş mecdiyelerin tedavül ettiği bu piyasadaki büyük kazanç elde edenlerin muhtekirler olduğu vurgulanmıştır.²

İhtikâr çoğunlukla, değeri devlet tarafından belirlenmiş çeşitli madeni sikkenin ve kaimenin rayiçleri piyasada farklılaştırılarak yapılmaktaydı. Muhtekir esnaf, sarraf ve bankerler sahip oldukları sermaye gücünü de kullanarak piyasada başvurdukları manipülasyon ve spekülasyon gibi çeşitli gayri meşru yollarla paranın rayicini kendi lehlerine değiştirmekteydi. Bu zümre, paranın satın alma gücüyle oynayarak yeni değerlerin oluştuğu piyasa şartlarında yaptıkları işlemlerle ciddi kazançlar elde etmekteydi.

Bu çalışmayla, ihtikâr yoluyla yapılan vurgunculuk örnekleriyle açıklanırken bu yasa dışı kazanç yolunu besleyen şartların neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Böylece 19. yüzyılın ikliminde dış dünya ile kurulan çok yönlü ilişkiler neticesinde şekillenen Osmanlı Devleti para piyasalarında kolay yoldan para kazanarak zenginleşmenin etkin yollarından biri ortaya konulmakla beraber bu yolu kullananlar belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma büyük oranda devletin son yüzyılında şekillenen konuya ilişkin bilgi ve belgelerden oluşan arşiv kaynaklarına dayanmaktadır.

1. Para Piyasasında İhtikârın/Vurgunculuğun Yolu

Muhtekir esnaf, tüccar ve sarraflar, fırsat buldukça resmi kurdan farklı değerler yükledikleri paradan, parayı veya bir malı alırken ve satarken arada oluşturdukları suni değer farkı yoluyla yüksek kazançlar elde etmiştir. Bu durum, sadece çalışmanın kapsadığı döneme ilişkin bir sorun değildir. İhtikâr, fırsat ve zemin bulunduğu her dönem piyasalarında az ya da çok görülmekteydi. Örneğin Naima'nın, 17. yüzyılın başında piyasada “altını 120, kuruşu 70 akçe üzerinden alıp, altını 160, kuruşu 110 akçeye verirler” diyerek muhtekir zümresinin nasıl paradan para kazandıklarını özlü bir şekilde ifade ettiği görülür.³

Öncesinde olduğu gibi 18. yüzyılda da esnafın ve tüccarın ihtikâr yoluyla kazanç elde ettikleri piyasa şartları mevcuttu. Örneğin, 1788 yılı Ocak ayında İzmir kadısı ve voyvodasına gönderilen hükümde para piyasasında yapılan ihtikâr konu edilmiştir. İzmir para piyasasında, İstanbul ve Mısır zer-i mahbubu, yarım ve rubiyeleri, fındık ve Macar altını ile kara kuruş hattı hümayunda belirlenen rayiçten farklı fiyatlarda tedavül ettirilerek ihtikâr kazancı elde edilmekteydi.⁴ Yine ben-

2 Osmanlı Arşivi (BOA), DH.MKT, 2715/89, 1326 Z 29.

3 Naima, *Tarih-i Naima*, c. 2, s. 26'dan aktaran, Ahmet Refik Altınay, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Meskûkât”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 15. Sene, Numara 7 (84), (1 Kanun-ı Sani 1341): 2.

4 Ahmed Refik Altınay, “Hicri 13. Asırda İstanbul Hayatı”, *İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, cilt VIII, sayı 4, (1932):3-4.

zer şekilde başka bir vilayet piyasasında tedavülde olan altın ve gümüş sikkelerin esnaf ve tüccar tarafından farklılaştırılan rayiçleriyle ilgili 1798 yılı Temmuz ayında Şam valisi ve kadısına emir gönderildiği görülür.⁵

Çalışmanın kapsadığı dönemi öncesinden ayıran temel özellik, para piyasası üzerinden gerçekleşen ihtikârın, para piyasası yanında mal ve hizmet piyasalarını da etkisi altına alarak piyasa dengesini bozacak boyutlarda artarak yoğunlaşmış olmasıydı.⁶ Bu durumun döneme ilişkin kaynaklarda vurgulandığını görmek mümkündür. Örneğin muhtekir esnaf ve tüccar İstanbul piyasasında resmi kurdan (rayiç fiyattan) altın ve gümüş meskûkâtı toplayıp, yüksek fiyatlarla taşraya gönderdiğinde bu durumun İstanbul piyasasına olumsuz etkileri kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla İstanbul piyasasında oluşan para kıtlığı ve İstanbul taşra arasında meydana gelen paradaki rayiç (değer) farklılığı miri malların azalmasına ve eşya fiyatlarının artışına yani enflasyona neden olmuştur.⁷

Sorun sadece merkezde belli piyasalarda değil paranın ulaştığı tüm idari birimlerdeki piyasalarda kendini hissettirmekteydi. İhtikâr sorununa ilişkin vilayetlerden merkeze kadar tüm bürokratik sürece yansıyan olayların artışı bu duruma işaret eder niteliktedir. Bu dönemde mali idare tarafından belirlenen meskûkât rayicini vilayetten vilayete farklılaştıran muhtekirler, para piyasasının ahengini/dengesini bozduğu için, vilayetlerden Payitaht'a zaman zaman bu soruna ilişkin şikâyetlerin yapıldığı görülür. 1903 yılı Mart ayında Edirne Vilayeti İdare Meclisi, vilayetlerin tamamında 1 liranın 102 kuruş 30 paradan ve gümüş mecdiyenin 19 kuruş rayiç ile tedavül etmesi gerekirken, paraların bazı muhtekirler tarafından farklı kıymetlerle tedavül ettirildiğinden şikâyet etmiştir. Vilayet İdare Meclisi bu olayda, Dâhiliye Nezareti'nden bu durumun önlenmesi için her vilayeti kapsayan bir karar alınmasına ilişkin talepte bulunmuştur.⁸ Yine benzer şekilde 1909 yılı Ocak ayında bölge halkı, Kastamonu vilayet merkezi ve mülhakatında mecdiye 20 kuruş rayiciyle tedavül etmekteyken, Mengen nahiyesinde bazı muhtekirlerin, mecdiyeyi 19 kuruştan tedavül ettirmek için anlaştıklarını şikâyet etmek üzere Dâhiliye Nezareti'ne dilekçe vermiştir. Halkın talebi vilayetin genelinde olduğu gibi mecdiyenin 20 kuruş rayiciyle tedavül etmesidir. Aslında resmi kur 19 kuruştur. Ancak vilayet genelinde piyasanın kabul ettiği rayiç 20 kuruş olduğu için, vilayet yönetiminin ihtikârın varlığını kabul ederek, halkın talebine olumlu cevap verdiği görülür.⁹

Madeni para piyasasında bir şekilde yolunu bulan muhtekirler için kaime piyasası, ihtikâra çok daha müsait bir özelliğe sahipti. Çünkü kaime itibari bir değere sahip olup manipülasyona çok daha fazla açıktı. Dolayısıyla kaimenin 1840'tan sonra tedavülde olduğu dönemlerde muhtekirler

5 Altınay, 18-20.

6 Hatt-ı hümayunda Sultan vezire hitaben bu durum hakkında; "... Bu fiyat-ı nukut maddesi pek dikkat ve ihtimam edecek şeydir. Maazallah buna layıkıyla bakılamaz ise külli sekte gelir... mübayaata durgunluk gelir ise pek zahmet çekilir. Her ne suretle olursa olsun şu fesad-ı mezkûrun önü kestirilmesine ziyadesiyle dikkat ve ehemmiyet eyleyesin..." diyerek meselenin önemine dikkat çekilmiştir. BOA, HAT, 564/27655, 1238 Z 29.

7 "...İstanbul taşra arasındaki para rayiçleri arasındaki farkı ortadan kaldırmak için funduk rub'iyyesini 110 paraya, diğer cins altın ve nukud dahi iyade-i nasda mütedavil olan fiyat üzere cari olup, ziyade baha ile alınmamak ve etrafı kesik ve noksan akçenin bir veçhile rayici olmamak üzere... Anadolu'nun sağ ve orta vusul kollarına...ecnas-ı altın ve nukudun nizam ve rayicine dair evamir-i şerife neşr olunmuş olmağla...", BOA, C.DRB., 17/844, 1227 C 13.

8 "...meskûkât-ı Osmaniye kıymeti kararname-i mahsusa ile tayin edilmiş olduğu halde bazı erbâb-ı ihtikâr meskûkâtın mübadele-i aksamından kendilerine birer hisse-i temettü' temin etmek maksadıyla meskûkât kıymetini her mahalde yekdiğerine muhalif surette değiştirmekte buldukları cihetle..." BOA, DH.MKT, 671/21, 1320 Z 22.

9 "...Mecdiyenin miri veznelerinde 19 kuruşa alınıp verildiği malum ise de, Dersaadet'te ve ekser mahallerde beynehalde 20 kuruşa tedavül etmekte olduğundan ve suret-i istidaya nazaran nahiyeye-i mezkûrede dahi öteden beri bu fiyat üzere tedavül etmekte iken şimdi değiştirilmesi bir maksad-ı ihtikâr ve ızrara sebep olduğu anlaşıldığından eski halinin muhafazasına..." BOA, DH.MKT, 2699/49, 1326 Z 9.

bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirmiştir. Örneğin Tevhid-i Meskûkât Kanunu'na rağmen, 1914 yılında Beyoğlu'nda bazı sarraflar kaimeyi bozukluk olmadığı bahanesiyle kabul etmemekteydi. Kabul ettiğinde de kanuna muhalif bir şekilde 1 liralık bir kaimeyi 75-80 kuruş rayiciyle almaktaydı.¹⁰ Bu sarraflar, madeni para piyasasında da ihtikârın arkasındaki yegâne kesim olarak etkindi. Yüksek fiyatla satmak için İstanbul piyasasında topladıkları bakır paraları taşra piyasasına kaçırılmaktaydı.¹¹

Bu dönemde Galata bankerleri, sarraflar ve ayrıca köşe sarrafları¹² para piyasasında yaptıkları işlemlerde karlarını maksimize etmek için her yolu denediler. Sahip oldukları sermaye gücünü kullanarak kaime piyasasını istedikleri gibi yönlendirerek kazançlarına kazanç kattılar. Görevlendirdikleri adamlar yoluyla yaptıkları manipülasyonlarla piyasayı yönlendirdiler. Piyasada oluşturdukları güvensiz ve istikrarsız ortamda sürekli fiyatı değişen kaime üzerinden yüksek kârlar elde ettiler. Oluşan piyasa şartlarında taşradaki halkın elindeki kaimeyi düşük fiyatla %50 eksigiine topladılar. Devlete yaptıkları vergi ödemelerinde kaimenin nominal/itibari değeri üzerinden ödeme yaptılar. Bazen aralarında anlaşarak piyasaya bol miktarda kaime sürdüler, zaman zaman da büyük miktarda kaimeyi piyasadaki halktan topladılar. Silinmiş, yırtılmış ve rengi solmuş kaimeleri hükümetin almadığı yönünde yalan haberler yayarak, kaime faizleri hakkında manipülasyon yaparak, kaimeyi borsa oyunlarına alet ederek faaliyetlerini yürüttüler. Neticede, söz konusu dönemde kaimenin tedavülü sarrafları ve bankerleri zenginleştiren sonuçlar doğurmuştur. Bu zümreler yaptıkları para ticaretinden özellikle kaimenin tedavülde olduğu yıllarda büyük servetler edinmiştir. Akyıldız, kaimenin piyasada tedavül ettiği dönemi *sarrafların altın çağı* olarak değerlendirir. Sarrafların çokluğu Avrupa basınının da dikkatini çekmiştir. Sarrafların sayılarını binlerle ifade eden dönemin *Times* gazetesi yazarı 1877 yılı Mart ayındaki bir yazısında, bu zümrenin etkinliğini ve gücünü ifade etmek adına, İstanbul'un adının *Sarrafoli* olarak değiştirilmesi gerektiğini teklif etmiştir.¹³

Dış piyasalarda da kaime üzerinden ihtikâr yapılmaktaydı. 1914 yılı Nisan ayında Bulgaristan sefaretı maslahatgüzarlığının¹⁴ verdiği bilgiye göre, kaime Bulgaristan piyasasında altına nispetle %60 değer kaybıyla tedavül etmekteydi. Burada altın piyasadaki çekilerek adeta kaime tedavül etmekteydi. Maslahatgüzarlık, kaime ile altın arasında rayiç farkın oluşmasından çıkar sağlayan ancak müdahale de edilmeyen bir muhtekir gurubun olduğu bilgisini vermiştir.¹⁵

Kaime piyasasında bölgeler arasında oluşan rayiç değer farklılığı muhtekir tüccarların dikka-

10 Kaime piyasasında gerçekleşen ihtikâra ilişkin bu bilgi; Beyoğlu'nda Flemenk sefaretı tarafından gözlemlenip, Hariciye Nezareti'ne ihbar edilmiş, buradan da Hariciye Nazırı Halil Bey'den Maliye Nazırı Vekili Talat Bey'e yani Maliye Nezareti'ne ulaştırılmıştır. BOA, HR.İD, 244/12, 1914 09 05.

11 Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 140.

12 Devlet nazarında, yalnız meskûkât ve kaime tebdiliyle meşgul olup akçe ikraz ve istikraz etmeyenler "köşe sarrafı" olarak isimlendirilmiştir. Köşe sarrafları kâğıt paranın ihracıyla sikke yanında kaimenin tebdili ve bozulması görevini de yüklenmişlerdir. Şevket Kamil Akar, "Tanzimat Döneminde Para Bozdurma Sorunu ve Köşe Sarrafları 1839-1879", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, c. 3, no 1, (2011): 125 vd.

13 Akyıldız, 156, 295-197, 304, 432. Sarraflar haklarına razı olmayıp daha yüksek kazanç elde etmek için ellerindeki her aracı kendi lehlerine kullanmayı bilmişlerdir. Bu durumu dönemin zinet altını piyasasında da görmek mümkündür. Piyasalarda tedavül eden çeşitli sahte zinet altınlarından ciddi kazançlar elde eden sarraflar 1898 yılında ilk kez devletin piyasaya zinet altını sürmesinden sonra da resmi komisyon oranlarına kanaat etmeyip, zinet altınlarını vilayet piyasalarında gayri kanuni bir şekilde alıp satmışlardır. Devletin ilk kez piyasaya sürdüğü zinet altınlarının piyasada kabul görmesi için üzerlerine düşeni yapması gereken sarraflar, sahte olanların tedavülü daha yüksek kazanç sağladığı için kanunlara muhalif olarak bunların ticaretini sürdürmeye devam etmişlerdir. Ö. Faruk Bölükbaşı, "Zinet Altını", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 33, (2015): 120-122.

14 Maslahatgüzar, elçi namına işleri takiple vazifeli kimsedir. Develioğlu, 583.

15 BOA, HR.İD, 244/11, 1914 09 05.

tini çekmekteydi. İstanbul'da yüzlük mecediye altınının 180-185 kuruş rayiciyle tedavül etmesine karşın, Girit'te kaimenin 107-109 kuruş rayiciyle tedavül etmesi nedeniyle, yabancı tüccarların Girit'e yüklü miktarda kaime getirerek ihtikâr yoluyla önemli ölçüde kazanç elde ettikleri görülür.¹⁶

Kâğıt para, niteliği itibarıyla daha çok tedavül sürecinde ihtikâra konu olmaktadır. Madeni paralarda ise durum çok daha farklıdır. Tedavül süreci haricinde bizzat sikke üzerinde yapılan bazı müdahalelerle de ciddi miktarlarda ihtikâr kazancı elde edilmekteydi. Bu manada, muhtekirlerin başvurduğu yöntem, sikke ayarının bozulmasına neden olacak şekilde açığa altın ve maden çıkarma işlemidir.¹⁷ Bazı muhtekir sarraflar ve tacirler tedavülde bulunan gümüş ve altın sikkeleri matkapla delerek, kıl torbalar, ege gibi çeşitli araçlarla paraları birbirine sürterek veya kimyevi maddeler kullanarak ve elektroliz usulüne başvurarak aşındırmaktaydı. Başvurdukları bu yollarla paranın ayarından bir miktar çalarak elde ettikleri madeni tozlardan ve artıklardan kazanç elde ederek adeta bu paraların ticaretini yapmaktaydılar.¹⁸ Örneğin, Darphane-i Amire'de darp olunan *memduhiye altını*¹⁹ bu şekilde yapılan ihtikârı engellemek amacıyla etrafı tırtıklı olarak imal edilmiştir. Ancak yine de muhtekirler memduhiye altınının etrafını kırarak, çeşitli aletlerle sahte tırtıl yapıp, takı olarak kullanılmış süsü vererek delmeye devam etmiştir.²⁰

İstanbul'da delik ve silik meskûkâtın tedavülü serbest bırakıldığı için bu dönemde çeyrek mecediye ve liralara ticareti yoğun bir şekilde yapılmaktaydı. Muhtekirlerin kazancını oluşturan bu paralar İzmir, Selanik, Beyrut gibi birçok merkezdeki rüsumat idarelerinden kolaylıkla geçirilerek posta yoluyla İstanbul'a akmaktaydı. Hatta Avrupa'dan İzmir ve Selanik'e doğru bu paraların yoğun ticareti yapılmaktaydı. Örneğin, İzmir Rıhtım Şirketi, bir maden şirketi olan İzmir İthalat ve İhracat Kumpanyası ile birlikte, Avrupa'da imal edilmiş sahte ayarı eksik birçok ziynet altını ve İngiltere'de darp olunmuş kuruş, ikilik, çeyrek ve mecediyeleri sandıklar ile ülkeye sokmaktaydı. Muhtekirler bu para ticaretiyle %17, ayrıca bu paraları silmek ve delmek suretiyle piyasaya sürerek %13 olmak üzere toplam %30 dolaylarında yüksek kârlar elde etmekteydi. Ayrıca bazı tüccarlar, tedavüldeki rub'iyeleri piyasadaki toplamaktaydı. Bu paralardan, Mısır gibi bazı yerlerde mecediye darp ederek elde ettikleri sahte paraları tekrar iç piyasaya sürmekteydi. Muhtekirliğin ve kalpazanlığın işbirliğine örnek bu olayda, böylece her bir mecediyeden elde edilen (1 Frank 45 santim) fark ile kazanç elde edilmekteydi.²¹

Muhtekirler, taşrada delik ve silik paralara rağbet edilmemesinden de faydalanmaktaydı. Taşra piyasalarında halkın elindeki ayarı bozulmuş sikkeleri 27 kuruş olan tam kıymet yerine ancak 20-22 kuruşa kabul etmekteydi. Delme, silme işlemiyle birlikte etrafları kesilip dış yapılan bu yarım ve çeyrek liralara tekrar İstanbul'da piyasaya sürülmekteydi.²² 20.yüzyılın başlarında 1904-1905 (1322) yılında ayarı bozulmuş 100 kuruşluk silik gümüş paranın darphanede eritilmesiyle hamurundan ancak 93 kuruşluk yeni meskûkât imal edilebilmekteydi. Bu nedenle böyle silik

16 BOA, A.M, 26/3, 1278 R 10.

17 Örneğin 1803-1804 (1218) yılında bazı yerlerde Müslüman ve zimmilerin tam vezin altınların kenarlarını keserek nakıs altını kullandıklarının tespit edildiği zikredilmiştir. BOA, C.BLD, 16/756, 1218 S 20.

18 BOA, DH, MKT, 2411/48, 1318 C 10; Hasan Ferid, *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi*, cilt 1, Meskûkât, (Haz. Mehmet Hakan Sağlam), (İstanbul:T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü 2008),78.

19 "Memduhiye altını", Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) cülusunun başlarında darp edilmiştir. 20 kuruşluk bu altınların yarım ve çeyrek olanları da darp edilmiştir. Nuri Pere, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, (İstanbul: 1968), 18.

20 "...bazı mukarran ve mürtehib makuleleri ellerine geçen memduhiye altununun etrafını kırıp sair âlat ile sahte tırtıl çevirmek ve bazılarını güya çocuk başlarına ta'lik olunacak altun gibi delup tenkis eylemekte...", BOA, C.DRB, 45/2206, 1254 Ra 25.

21 BOA, DH, MKT, 2411/48, 1318 C 10.

22 BOA, DH, MKT, 2411/48, 1318 C 10.

meskûkâtın dirhemi 96 paraya kabul olunmaya başlanmıştı.²³

Muhtekirler piyasalarda meydana gelen ve kendi çıkarlarına uygun herhangi bir gelişmeyi mutlaka fırsata çevirmeyi bilmiştir. 1820/1821 (1236) tarihinden başlamak üzere gümüşün fiyatında meydana gelen artış kısa sürede akçenin rayicine yansınca muhtekirlerin bu gelişmelere karşı tepkisi, akçeyi iddihar ederek kazanç elde etmek olmuştur.²⁴ Bu sefer, 19. yüzyılın son çeyreğinde 1870'lerde, Amerika'da bulunan gümüş madeni ile piyasalarda gümüşün bollaşması, gümüş paranın altın para karşısındaki değerinin düşmesine neden olmuştur. Yine para piyasasında meydana gelen bu gelişmeyi fırsat bilen muhtekirler, gümüşü ülke dışından ucuz fiyatla toplayıp içeride, darphanede sikkeye dönüştürerek yine ciddi kazançlar elde etmiştir.²⁵

Osmanlı para piyasaları, sadece gayri kanuni yollarla paradan para kazanma peşinde olan muhtekirlerin tehdidiyle karşı karşıya değildi. Aynı zamanda devletin parasal ilişki kurmak zorunda kaldığı finans çevrelerindeki kurumsal muhatapların da muhtekirane davranışlarına maruz kalıyordu. Bu manada, 20 seneden fazla Osmanlı ülkesinde görevli olarak bulunan ve orta elçiliğe kadar yükselen Fransız elçilerinden Engelhard'ın yaklaşımı önemlidir. Engelhard, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali sıkıntılar nedeniyle Galata bankerlerinden gerçekleştirdiği borçların bu şekilde muhtekirane bir özelliğe sahip olduğu kanaatini taşır.²⁶

2. Para Piyasalarında İhtikârı Besleyen Faktörler

2.1 Para Politikalarının Etkisi

İstanbul para piyasasında delik, silik dolayısıyla ayarı bozuk sikkelerin tedavülü serbestti. Bu serbestlik politikası; kezzap ile hafifletilmiş, delinmiş, silinmiş ve etrafı kesilip tekrar dış yapılarak maden içeriği azaltılarak ayarı bozulan çeyrek, yarım ve tam liralardan taşradan ve ülke dışından getirilerek İstanbul'da piyasaya sürülmesi sonucunu doğurmuştur. Para piyasasına ilişkin hazırlanan 1900 yılı Ekim ayı tarihli rapora göre bu sikkeler, İzmir, Selanik, Beyrut gibi birçok merkezden ve Avrupa'nın İngiltere gibi bazı ülkelerinden posta yoluyla ve şirketler aracılığıyla getirilmekteydi. Yine bu raporda, İngiltere kaynaklı ayarı eksik ziynet altınlarının, kuruşların, ikiliklerin, çeyreklerin ve mecdiyelerin sandıklar içinde ülkeye sokulmasında, İzmir Rıhtım Şirketi bünyesinde gayri resmi bir şekilde teşekkül etmiş olan İzmir İthalat ve İhracat Kumpanyası isimli anonim maden şirketi sorumlu tutulmuştur.²⁷

Madeni meskûkâtın ayarı tedavül sürecinde zamanla aşınarak azalmaktaydı. Bu aşınmanın altın parada 8 yılda binde 1, gümüş parada ise her yıl binde 1 oranında olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle birçok devlet madeni para için aşınma müsaadesi uygulamıştır. Nizamnamelere göre aşınma müsaade oranlarını aşan meskûkâtın mübadelesi ise yasaklanmıştır. Fransa'da aşınma müsaadesi altın meskûkât için binde 5, gümüş 5 franklar için ise binde 10 olmuştur. Diğer gümüş meskûkât için binde 60 sınırına kadar bu müsaade tanınmıştır. Almanya ve İngiltere gibi diğer devletlerde de bu aşınma müsaadesi meskûkâtın çeşidine göre farklı oranlarda tanınmıştır. Osmanlı

23 Hasan Ferid, 76.

24 İsmail Galip, *Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniye*, (İstanbul: Mihran Matbaası, 1307/1889/1890), 413.

25 Hasan Ferid, 126. 1870 sonrasında Dünya gümüş madeni piyasasında yaşanan gelişmeler nedeniyle Osmanlı Devleti 9 Ocak 1881 tarihinde çift metalli para sistemini terk ederek monometalizm politikasıyla topal altın standardı olarak nitelendirilen altın para sistemine geçmiştir. Şevket Pamuk, *Osmanlı'da Paranın Tarihi*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2000), 235-236.

26 Engelhard, *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Aliyye'nin Tarih-i Islahatı (1826-1882)*, terc. Ali Reşad, (İstanbul: 1328), 147.

27 BOA, DH.MKT, 2411/48, 1318 C 10.

Devleti'nde ise aşınma müsaadesi için bir sınır konmamıştır. Bu tür sikkelerin tedavülü uzun yıllar boyu serbest bırakılmıştır.²⁸ Madeni meskûkâtın aşınmasına ilişkin bir sınır getirilmemiş olması ve aşınan paraların tedavülünün serbest bırakılma politikası piyasada çeşitli yollarla kasten aşındırılmış ve delinmiş birçok meskûkâtın tedavülü sonucunu doğurmuştur. Bu müdahalesizlik halinden/politikalarından doğan fırsatları değerlendiren muhtekirler, kimyevi usulleri kullanarak veya kıl torbalar gibi çeşitli araçlarla paraları birbirine sürterek aşındırarak elde ettikleri tozlar ile paranın ayarından bir miktar çalarak haksız kazançlar elde etmiştir.

Devlet idaresi, Hazine'nin acil finansman ihtiyaçları için 1840 yılında, tedavül aracı olmaktan ziyade bir mali kaynak olarak gördüğü kaime ihracı politikasına başvurmuştur. Hazinesinin sadece itibari bir değer yükleyerek piyasaya sürdüğü kaimelerin altın para ile mübadeleleri zorunlu değildi. Kaime ihracını piyasanın ihtiyaçlarına uyduracak araçlar yoktu. Genellikle mübadele bankaları da mevcut değildi. Mesela Avrupa da itibar biletlerinin tedavülünü tayin eden temel şartlar Osmanlı'da yoktu. Hazine bu uygunsuz şartlar altında kaime ihracını gerçekleştirmiştir. Daha fazla kaime ihracı için Hazine ilk ihraç ettiklerine numara koymamıştır. Hatta sahte kaimelerin ortaya çıkmasını engellemek için ilk kaimelerde hiçbir tedbir almamıştır. Bu süreçte Hazine takip eden emisyonlarda hesapsızca kaime ihracına devam etmiştir. Neticede, kaime ihracı politikasının yönü ve şekli ihtikâr için uygun bir piyasa ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan kaime piyasası, muhtekir sarraf ve tüccarlar için madeni meskûkâta nispetle çok daha kolay kazanç elde edebildikleri bir yapıya sahip olmuştur.²⁹

İstanbul'un geleneksel sarraflarının zamanla gelişerek bir finans burjuvazisine dönüşmelerinde kaime piyasasının rolü önemlidir.³⁰ Bu piyasada Galata bankerleri, sarraflar ve köşe sarrafları ciddi kazançlar elde etmiştir. Kaimenin itibari değere sahip olması nedeniyle her ne nedenle olursa olsun fiyatında meydana gelen dalgalanmalar ellerindeki sermaye gücünü de kullanan sarraf ve bankerler için ciddi bir kazanç kaynağı olmuştur. Bu kesim kaime piyasasını ellerinde tutarak istedikleri gibi yönlendirmişlerdir. Kaime piyasasındaki ihtikârın en önemli nedenlerinden olmuşlardır. Yayıdıkları dedikodularla ve yaptıkları vurgunculukla kaime fiyatında istikrarsızlığa neden olmuşlardır. Bu ortamda yapılan parasal işlemlerden de devletin ve halkın aleyhine yegâne kazanan kesim bunlar olmuşlardır. Devletin muhatap olduğu dönemin ünlü bankerlerinden Zarifi'nin adı bile para üzerinde yapılan ihtikâra karışmıştır. Havyar Hanı ve bazı yerlerde yoğunlaşan muhtekir sarraflara müdahale edildiğinde ve buralardaki sarraf dükkânları kapatıldığında bu gelişmenin piyasaya yansması kaime değerinin artması şeklinde olmuştur.³¹ Piyasanın bu tepkisi, muhtekir sarraf ve bankerlerin kaime piyasasındaki yoğun etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

19. yüzyıl boyunca, Osmanlı para sistemi zamanla daha da karmaşık hale gelen yapısıyla sarraflık kurumunun yaygınlaşmasına yol açarken İstanbul gibi büyük şehirlerde her köşede "köşe başı/köşe sarrafları" türemiştir.³² Devlet'in piyasada bozuk para ihtiyacını karşılamak üzere, para bozdurma işlemlerinin sağlıklı işlemesi için başvurduğu bu politika, dönem içinde ihtikârın kaynaklarından biri haline gelmiştir. Devletin ruhsat verdiği köşe sarrafları gerçek görevlerinin dışında daha fazla kazanç elde etmek üzere faaliyet göstermiştir. Bunlar çoğu zaman bankerler adına da çalışan zümre olmuştur. Para değişiminde kullanılmak üzere kendilerine hazine tarafından verilen

28 Hasan Ferid, 75

29 Parvus Efendi, "Türkiye'nin Mali Esareti", *Bilgi Mecmuası*, C. I, 1 Kanun-ı Sani (1329), 229.

30 Pamuk, bu manada esham ve cihadiye ile birlikte kaimenin bir iç borçlanma aracı olma özelliğine vurgu yapmaktadır. Pamuk, 244.

31 Akyıldız, 138, 295-298.

32 Zafer Toprak, *İttihat Terakki ve Cihan Harbi 1914-1918*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016), 30.

bakır sikkeleri doğrudan satarak tamahkârlıkla daha yüksek kazancın peşinden koştukları görülmüştür. Ayrıca esham, sergi, istikraz tahvili gibi değerli kâğıtlarla oynayarak hava oyunları para kazanmışlardır. Yüzyılın ortasında sayıları 20 ile sınırlanan köşe başı sarrafları 1871 yılı Mart ayı itibariyle 400 adede yükselmiştir. Dönem içinde bunlara, kontrolsüz şekilde tezkiresiz yerli ve yabancı ayaklı sarraflar da eklenmiştir. Tezkiresiz (ruhsatsız) olanlar özellikle Kırım Savaşı döneminde vatandaşın elindeki kaimeyi %30 gibi yüksek bir iskonto ile değiştirmişlerdir. Tezkireli köşe sarrafları kaime piyasasını korumak ve bu ihtikârı engellemek için görevlendirilmişlerdir.³³ Zamanla sayıları artan ve sınırlandırılan tezkireli “köşe sarrafları” haricinde tezkiresiz kaçak çalışan “ayaklı sarraflar” da İstanbul’da Havyar Hanı, Varakçı Hanı, Valide Hanı, Yeni Cami avlusu, Balık Pazarı civarı ile birlikte muhtelif dükkân köşesinde muhtekirane bir şekilde faaliyetlerini yürütmüşlerdir.³⁴ Bu dönemde, bir taraftan tezkireli köşe sarfları diğer taraftan tezkiresiz olanları spekülasyona açık piyasa şartlarında para mübadelesi yoluyla ciddi ihtikâr kazançları elde etmişlerdir.

2.2 Mağuş Meskûkâtın Tedavülü

1809, 1829 ve 1833 tarihlerinde beşlik ve altılık isimli 5 ve 6 kuruşluk meskûkât tedavüle sürülmüştür. Bu mağuş³⁵ sikkelerin özelliği, gerçek değerleriyle itibari değerleri farklı sikkeler olmalarıydı. İlk beşliklerin gerçek değerleriyle itibari değerleri arasında 2/5 oranında fark vardı. Bu fark zamanla 1833 tarihinde iki katına kadar çıkmıştır. Altılıklardaki fark daha az olmakla birlikte yine 2/3 oranındaydı. Bu mağuş meskûkât piyasada ciddi sorunların kaynağıydı. Sorunlardan biri kalpazanlık iken diğeri ise bu paralar üzerinden gerçekleştirilen ihtikâr kazançlarıdır. Bu paraların tedavül ettiği ortamda piyasa gün içinde birkaç defa değiştiği için piyasa aktörleri kararsızlık içerisinde ne yapacaklarını bilemiyordu.³⁶

Nihayet, tedavülü bir asır devam eden bu mağuş meskûkâtın piyasadan kaldırılması için 7 Nisan 1914 (25 Mart 1330) tarihinde bir kanun çıkarılabilmıştır. Bu kanuna göre bütün mağuş meskûkât (altılık, bunların yarımaları ve dörtte birleri, beşlikler ve yarımaları, gümüş kuruşlar, muhtelif dönemde çıkarılan beş, on ve yirmi paralıklar) 1915 yılı başından itibaren piyasadan kaldırıp bunların yerine nikel paralar basılacaktı. Ancak, savaş ortamı ve piyasa şartları mağuş sikkelerin kaldırılmasına imkân vermemiştir. Hatta nikel sikkelerle değiştirilip piyasadan kaldırılanları bile tekrar piyasaya sürülmek zorunda kalınmıştır.³⁷

2.3 Gümüş Sikkelerde Rayiç (Değer) Karmaşası

20.yüzyıl başlarında kuruş, “altın kuruş”, “hakiki kuruş” ve “mevzu kuruş” şeklinde üç türdeydi. Birincisine göre 1 altın lira 100 kuruş, ikincisinde 102,6 kuruş ve üçüncüsünde 108 değeri vardı. Kuruşun farklı isim ve rayiçlerle tedavülünün yanında piyasada ufak meskûkâtın daha değerli olup talebinin yüksek olması para piyasasında muhtekirlerin işine yaramaktaydı. Mesela

33 Özellikle savaş şartlarının şekillendirdiği piyasa şartlarında vurguncu muhtekir sarrafların yüksek komisyonlarla nasıl yüksek kazançlar elde ettiği, dönemin Ceride-i Havadis, Tasvir-i Efkar gibi gazetelerinde yer alan haberlere konu olmuştur. Figen Taşkın, “1844 Tashih-i Sikke Sonrasında Para Düzeni ve Kalpazanlık”, *Studies Of The Ottoman Domain*, cilt 6, sayı 11, (2016): 11-12.

34 Akar, 126-129; Akyıldız, 137, 295.

35 “Mağuş sikke” veya “sikke-i mağuşe”, katışık, saf olmayan, hileli madeni para, gümüş para demektir. Develioğlu, 563, 952.

36 İbnü’l Hakkı Lütfi, “Usul-i Meskûkât-ı Kadime”, *Ulum-i İktisadiye ve İctimaie Mecmuası*, 2. sene cilt 1, no 2/14, (Dersaadet: 1325): 185,189, 200; Engelhard, 92-93.

37 Cüneyt Ölçer, *Son Altı Padişah Zamanında İstanbul’da Basılan Gümüş Paralar*, (İstanbul: Yenilik Basımevi,1966), 56-57.

İstanbul piyasasında mecredi ortalama 108 kuruş, çeyrek mecredi 107 kuruş 30 para, ikilik ve kuruşluk aksamı 104 kuruş, altılık 104,5 kuruş, beşlik 105 ve yirmilik metalik 101 kuruştur. Piyasada ufak meskûkât daha değerli olduğu için esnaf mübadelede daha çok büyük meskûkâtı kullanma eğilimindeydi. Halk ise alış verişte kullanmak zorunda olduğu ufak meskûkât için sarraflara başvurmak zorundaydı. Bu yapı, para piyasasında spekülasyona müsait bir ortam oluştururken, bu ortamdan çıkar sağlayan yegâne kesim ise sarraflar olmuştur.³⁸ Bunların yanında ülkenin muhtelif yerlerinde çeşitli ürünlerin fiyatları farklı sikke rayiçleriyle (değeriyle) mübadeleye konu olmuştur. Özellikle Anadolu’da yılın farklı mevsimlerinde farklı bölgelerde artan ufaklık para talebi çeşitli rayiçlerin oluşmasında etkili olmuştur. “Mevki Farklılığı” olarak isimlendirilen bu durum İstanbul ile Anadolu piyasaları arasında ciddi bir para ticaretine neden olmuştur. Büyük paralara nispetle daha değerli olan ufaklık paralar, Anadolu’ya, mesela İzmir piyasasına kaçarken İstanbul piyasasında ufaklık para sıkıntısı yaşanmıştır. Böylece bu paralar manipülasyon aracı haline gelmiştir.³⁹ Bu piyasa ortamında 1874-1875 yıllarında ufaklık paralardan olan bakır paralar Galata sarraflarının elinde günlük, saatlik hatta dakikalık fiyatı artırılıp düşürülen ve borsa oyununa alet edilen bir kumar aracı haline gelmiştir.⁴⁰ Kuruşun farklı isimler ve farklı değerlerle mübadelenin aracı olması para ve mal piyasalarında birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Sonuçta mübadeleyi sıkıntıya sokan ve para piyasasındaki “mevki farklılığının” müsait zemininde manipülasyonun da katkısıyla ihtikâr yoluyla kendine yüksek kazanç sağlayarak faydalanan kesim yine muhtekir sarraflar olmuştur.⁴¹

20. yüzyıl başlarında (II. Meşrutiyet Dönemi’nde) Hazine tarafından yapılan bir çalışmada altın ve gümüş meskûkâtın ülke genelinde 88 çeşit rayiç olduğu tespit edilmiştir. Bu sonucun nedeni vilayetlerin çoğunda lira ve mecrediyenin rayicinin farklı değerlerle tedavül etmesiydi. Örneğin, Kudüs’te 1 Osmanlı Lirası 125 kuruş 12 para, Beyrut’ta 124 kuruş 25 para, Şam’da 130 kuruş 30 para, Halep’te 127 kuruş, Adana’da 124 kuruş, Edirne’de 123 kuruştur. Aynı vilayetin farklı kazaları arasında da ciddi rayic farkları söz konusu olabilmekteydi. Bağdat’ta 103-153 kuruş, Basra’da 103-170 kuruş aralığında farklı rayiçler söz konusuydu. Aydın vilayetinin Köyceğiz kazasında 1 liranın karşılığı 120 kuruş iken, Urla kazasında 127 kuruş, Akhisar kazasında 178 kuruş, Kasaba ve Kuşadası kazasında 179 kuruştur. Aynı şekilde mecrediyenin rayic değeri bu kazalarda 22 kuruş ile 33 kuruş arasında değişmekteydi. Lira ve mecrediyenin kıymetlerindeki farklılık birçok vilayet ve kaza için de söz konusuydu. İzmir piyasasında ise daha ilginç bir durum hâkimdi. Burada ürüne göre kuruşun rayic değeri farklılaştırılmıştı. Afyon, kuru koza, deri ve tütünün alışverişi konu olması halinde 1 Osmanlı Lirasının rayiç 108 kuruştur, mecrediyeninki ise 20 kuruştan tedavül etmekteydi. Çekirdeksiz sultaniye üzümü ve incir 129 kuruş ve 23 mecrediye 30 paraydı. Zeytinyağı, mısır ve nohut 178 kuruş 20 para ve 20 mecrediye üzerinden satılmaktaydı. Bu değerler hesabî kuruş olup “çürük para” olarak adlandırılmaktaydı.⁴² Bu piyasada bazı tüccarlar pazarlıkta fiyattan tenzilat yapma yerine 109-112 kuruş gibi farklı rayiclerle alış verişi yapmayı tercih etmekteydi. Mesela

38 Ölçer, 49.

39 Kırım Savaşı döneminde Beyoğlu’ndaki kahve ve dükkân esnafı ufak para kıtlığından zarara uğradıklarını ifade ederek şikâyet etmişlerdir. Ufak bakır paraların ihtikâr amacıyla İstanbul dışına kaçırılmaları nedeniyle 19. yüzyılın ortalarında oluşan ufak para kıtlığı çeşitli kurumların icat ettiği bilet, teneke vb. araçlarla giderilmeye çalışılmıştır. Ufaklık para kıtlığının bir nedeni de bakır paraların sınır dışına kaçırılmasıdır. Çünkü 1853 yılı itibarıyla Osmanlı bakır parasının kıyyesi 32 kuruş iken, Fransız bakır parasının kıyyesinin 55 kuruştur. Yerliler dışarı çıkarılırken, özellikle Avrupa ülkelerine ait bakır paralar iç piyasaya sürülmüştür. Hüseyin Al, “Tanzimat Döneminde Ufaklık Para Sorunu 1839-1879”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, c. 3, no 1, (2011): 73-75.

40 Al, 75-76.

41 Hasan Ferid, 133-134; Toprak, 18-19, 28.

42 Hasan Ferid, 131, 134; Pamuk, 237.

İzmir’de incirin fiyatı önceki yıllarda 4 kuruş olup, fiyatı 3 kuruş 8 paraya düşmüş ise bunun yerine fiyat yine 4 kuruş olmakla birlikte mecrediye 35 kuruştan işlem görmekteydi. Yine 8 kuruş olan işçinin yevmiye ücreti sabit tutulup, mecrediye 24 kuruştan veya lira 130 kuruştan hesap edilerek reel ücret düşürülmüş olmaktadır.⁴³

Bu çürük paranın ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden biri, ilgili piyasada ihtiyaç duyulan para arzının yeterli olmayıp ihtikâra neden olacak şekilde kıt olmasıydı. Ayrıca bir yerden başka bir piyasaya para naklinin zorluğu ve maliyetli olması, bazı piyasalarda farklı meskûkâtın rağbet görmesi, bölgesel ve mevsimsel faktörlerin etkisi gibi nedenleri vardı. Bunların yanında beşlik ve altıklarla birlikte ayarı tam ve eksik sikkelerin yan yana tedavül etmesi de rayiçleri etkilemekteydi. I. Dünya Savaşı öncesinde 1909-1910 (1325) mali yılına ait, Maliye Nezareti tarafından Meclis-i Mebusan’a sunulan “Muvazene-i Maliye/bütçe ve Esbab-ı Mucibe Layihası/gerekçesine göre rayiç farklılığının somut bir nedeni yoktu. İstanbul’daki ve vilayetlerdeki para piyasasında altın ve gümüş meskûkât arasında oluşan bu çeşitli rayiç değer farklılığına sebep olanlar muhtekirlerdi. Layihada, ihtikâra teşebbüs edenlerin sahip oldukları sermaye gücünü kullanarak piyasayı etkiledikleri ve bu rayiç farklarını ortaya çıkardıkları tespiti yapılmıştır. Neticede nedeni ne olursa olsun, farklılaşan rayiçlerle ihtikâr zemininin olduğu piyasalarda menfaat devşiren yegâne kesim muhtekir sarraf ve para ticareti yapan esnaflar olmuştur.⁴⁴

2.4 Dünya Gümüş Piyasalarındaki Gelişmeler

1870’lerde Amerika’da zengin gümüş madenlerinin keşfi dünya gümüş piyasasını etkileyerek gümüş fiyatlarını düşürmüştür. Gümüşün değerinde meydana gelen gerileme neticesinde altın ve gümüş meskûkât arasındaki denge bozulmuş ve Avrupa devletleri tedbir alarak gümüş meskûkât darbını durdurmuştur. Osmanlı piyasalarını da etkileyen bu gelişmeye karşı tedbir almak için geç kalınmıştır. Gümüşün değerindeki düşüş 1873 yılından sonra başlamasına rağmen darphaneye gümüş getirilip sikke darp edilmesinin terk edilmesi 1881’de “monometalist” para sistemine geçilmesine kadar devam etmiştir. Bu zamana kadar oluşan boşluğu değerlendiren bazı muhtekir sarraf ve tüccar gümüşü dışarıdan ucuza toplayıp darphaneye getirip meskûkâta dönüştürerek ciddi kazançlar elde etmiştir.⁴⁵

Bu dönemde gümüşün uğradığı değer kaybıyla altın ve mecrediye arasında meydana gelen kambiyo farkı sarraflar için önemli bir kazanç kapısı olmuştur. Bu ortamda üç beş kuruşu bir araya getiren adeta sarraflığa soyunmuştur. Altın ile gümüş arasındaki değer gün içinde bile değiştiği, “para borsası” haline gelen piyasa şartlarında ihtikâr hiç eksik olmamıştır.⁴⁶

2.5 Para Piyasalarındaki Muhtekir Yabancılar

1830 yılı Haziran ayında, muhtelif yabancı ülkelerden Osmanlı Devleti’nin merkezi İstanbul’a ihtikâr amacıyla taşınan sikkelere ve bunların ticaretini yapan muhtekirlere karşı alınacak tedbirlerle ilişkin, bir hattı hümayun hazırlanmıştır. Darphane Nazırı Abdurrahman Nafiz bu süreçte, sorunun kaynağı ve çözümüne ilişkin, Sadaret’e verdiği taktirde⁴⁷ para piyasasında ortaya çıkan ihtikârı

43 Toprak, 20.

44 Hasan Ferid, 129-131, 145-146; Ölçer, 43, 49; Pamuk, 237-238.

45 Hasan Ferid, 126-127.

46 Toprak, 26.

47 Taktir resmi dairelerden sadece mühürlenmiş olarak Babıali’ye gönderilen yazı demektir. Develioğlu, 1027.

gerçekleştiren muhtekirlerin çoğunlukla Avrupalılar (frenkler) olduğu üzerinde durmuştur. Ayrıca, piyasada bu yabancıların neden olduğu *fesadın* ortadan kaldırılması için bir girişimde bulunulduğunda bu muhtekirlerin elçiliklerine sığınacaklarını ancak bunların ortalığı ayağa kaldırmasına bakılmayıp, yapılan ihtikâra karşı tedbir alınmasının gerektiğini ifade etmiştir. Nazır, mücadele sürecinde bütün yüksek bürokrasinin ittifakla hareket etmesinin ve alınacak tedbirler hakkında yabancı elçilerin uygun bir dil ile ikna edilmesinin gerekli olduğunu da ifade etmiştir.⁴⁸ Nazırın soruna ilişkin üzerinde durduğu hususlar, Devlet idaresinin yabancı muhtekirlere karşı politika üretme iradesi ve kabiliyetinin zayıflığını ortaya koymaktadır.

Osmanlı piyasalarındaki yabancıların özellikle Avrupalıların ihtikâr, kalpazanlık gibi piyasa düzenini bozan kanunsuz işlerdeki rolleri veya kolay para kazanma yöntemleri hakkında zaman zaman bazı yabancı gözlemciler tarafından yapılan değerlendirmeler, Darphane Nazırı Abdurrahman Nafiz'ı doğrulamaktadır. Amerikalı bir edebiyatçının İstanbul'a yaptığı gezideki edindiği izlenimler bu manada kayda değerdir. Ona göre "Türkler kolayca aldatılabilecek derecede iyi niyetli olup saftı ve bu durumdan yararlanmak isteyen fırsatçılar dünyanın her yerinden İstanbul'a toplanmıştı."⁴⁹ Zira bu dönemde Osmanlı ülkesi "*bütün dünyada mukallit, sahtekâr ve sergüzeştçilerin bağı iremi addedilmeğe seza bir ülke*" durumundaydı.⁵⁰ Yabancıların ticaret ve ikamet için yoğunlaştığı yerler Galata ve Beyoğlu semtleriydi. Kırım Savaşı döneminde İstanbul'da bulunmuş olan Fransız elçiliğinde görevli Fontmagne'nin tespitiyle "*bu semtlerde oturanlar Müslüman İstanbul'dakinden çok farklıydı. Birçok ülkeden gelen maceracı kanun kaçağının meskeni bu semtlerdi.*"⁵¹

Maceracı yabancılar için Osmanlı piyasaları fırsatlarla doluydu. Örneğin Yunanlı Harinos Anomoniyadis 1906 yılında Galata da Kiğork Bey Hanı'nda kiraladığı bir odada kendisine banker süsü vererek aylık 10 frank taksitle 170 franklık tahvil vermek suretiyle, Yunanistan'da bastırıldığı bir takım biletleri halka arz edip para toplamaktaydı. Meclis-i ticaret ve nafia kararında, bu tür tahvil arzının bazı vilayetlerde cari olmakla birlikte bu şekildeki bir ticaretin ancak bayi ile müş-teri arasında yapılmasının serbest olduğu, seyyar kişilerin mahalle aralarında köy ve kasabalarda gezerek veya hanlarda bu şekilde tahvil satışı yapmasının yasak olduğu ifade edilerek bu kişinin faaliyetine son verilmiştir.⁵² Ancak İstanbul'un göbeğinde bir anda bir yabancıların yasak olan böyle bir ticarete cesaret etmesi, "maceracı yabancılar" nezdinde, Osmanlı piyasalarının "fırsatlarla dolu" olduğuna ilişkin Crawford'un tespitinin haklılığına bir işaret gibidir.

Osmanlı piyasaları bir taraftan çeşitli siyasi, iktisadi ve mali sorunların gölgesinde birçok

48 "...kılınan müzekkire ve defterden müstefâd olduğu vechile bu ecnas-ı nukud maddesi fesadına cüret eden asıl frenkler olup, şimdi bunların mütecasir oldukları mefşedetin def'ine taraf-ı devlet-i aliyyelerine nisbet buyurulduğu halde enva-ı muğallata-i frenkaneye ibtidar edecekleri zahir ise de bunların ayak patırtısına bakılıp da saltanat-ı seniyyenin böyle bir ehem maslahatı geri bırakılmak caiz ve münasip olmayacağından bu babda tedabir-i icabiyenin icrasına bakılmak, yani iktiza eden mahallerde takayyud olunarak nukuda dair şey ile girdiği gibi doğru darphane-i amirelerine götürülüp orada icabı icra olunmak ve bu babda frenklar nereleri eyledikleri halde dahi cümle vükela kulları bil-ittifak dayanub durmak farizadan olup... süfere-yı düvele bir taraftan mukaddemat-ı münasibe ve kelimât-ı iknaiye esma' ve irad olunarak ve iktizası vechile her birine başka başka tekdâr-i resmiye dahi verilerek ...". BOA, HAT, 567/27803, 1245 Z. 29.

49 Francis Marion-Crawford, 1890'larda İstanbul (çev. Şeniz Türkömer), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. baskı, İstanbul 2012, s. 12-13; 72. Benzer bir yaklaşımı 1670'li yıllarda Türkiye'yi ziyaret eden Fransız yazar ve seyyah Jean Chardin'de yapar. Bir kalpazanlık olayı ile ilgili yaptığı değerlendirmede; "*Dünyada Türkler kadar aldatılması kolay ve aldatılmış inşalara rastlanmaz. Yaradılıştan saftırlar. Kandırılmaları kolaydır. Bu sebepten, Hristiyan'ların, Türklere karşı yapmadıkları madrabazlık, oynamadıkları oyun yoktur...*" der. Fuad Carım, *Yazar ve Seyyah Jean Chardin'in Anlattığı Kalp Para Ticareti*, (Berksoy Matbaası, 1965), 94.

50 Şükrü Baban, *Tanzimat ve Para, Tanzimat I*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999), 247.

51 La Baronne Durand de Fontmagne, *Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul*, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977), 65.

52 BOA, DH.MKT., 1042/13, 1323 Za 20

sorunla boğuşarak ayakta kalma mücadelesi veren mesleği memur, çiftçi ve esnaflık olan ortalama bir Osmanlı vatandaşı için ancak temel ihtiyaçların temin edilebildiği bir yer özelliğine sahip iken, diğer taraftan bir kısmı yerli ve diğerleri yabancı tüccar, sarraf ve bankerler için çok kolay para kazanılacak verimliliğe sahip bir zemine sahipti. Fontmagne, Kırım Savaşı sonrasında Fransız elçisi olan yeğeniyle birlikte, görevli olarak bulunduğu İstanbul’da elçiliğin verdiği bir baloya katılanları tasvir ederken; “*Rum kadınların tuvaletleri Paris’in ünlü terzisi Roger’in eseri idi. Bunların tüccar, armatör, ya da bankacı olan eşleri, öylesine rahat ve çok kazanıyorlardı ki, hanımları da istedikleri gibi harcamaktan çekinmiyordu*”⁵³ diyerek Osmanlı ülkesinde bu dönemde belli bir kesimin ne kadar çok ve rahat para kazandığına dikkat çekmekteydi. Benzer şekilde tespitiyle Crawford’da; “*Ülke çok az şey üretiyor, ithalatı da fazla değildir. Pera’nın en yüksek tepesinden, İstanbul’un Yedikule ve Edirnekapı taraflarındaki en ücra köşelerine kadar yayılmış olan gayrimüslim Osmanlı tebaası neyle yaşıyor, neyle besleniyor ve neyle zenginliyor? Bu kadar çok sayıda iş adamının geçimini sağlayan dökümhaneler, imalathaneler, tahıl pazarları ve demiryolları nerede?*” diye sormaktaydı.⁵⁴

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin son asır para piyasaları, büyük oranda, gayrimüslim Osmanlı tebaası ve çeşitli yabancı ülke vatandaşı olanların hâkimiyeti altındaydı. Çünkü bu dönemde tüccarlar, sarraflar ve bankerler daha çok gayrimüslim vatandaşlar ile yabancılardan oluşmaktaydı. Dolayısıyla piyasalarda ihtikâr suçuna bulaşanların geneli de bu zümrelerden olan muhtekirlerdi. Bunlar gerek tüccar ve sarraf gerekse banker olarak para piyasaları üzerinden ihtikâr yoluyla ciddi kazançlar elde etmişlerdir.

Bu dönem boyunca piyasalarda yoğunlaşan ihtikârın, son derece yıkıcı etkileri olmuştur. İhtikâr, piyasada istikrarın tesisinin yegâne unsuru olan paraya olan güvenin kaybolmasına neden olmuştur. Paranın mübadele görevine zarar vererek piyasada arz ve talep arasındaki dengeyi bozan sonuçlar doğurmuştur. Arz imkânlarının sınırlı olduğu piyasa şartlarında para kaynaklı sorunlar mal ve hizmet fiyatlarının sürekli artması nedeniyle talebi etkilemiştir. Bu piyasa şartlarında geliri aynı oranda artmadığı için para kaynaklı sorunlar nedeniyle satın alma gücü sürekli azalan halkın, daha da fakirleşmesine neden olmuştur. Oluşan enflasyonist piyasa şartlarında milli gelirden halkın aldığı pay azalırken, muhtekirlerinki ise sürekli artmıştır.

Neticede para piyasası yoluyla normal vatandaş fakirleşirken banker, esnaf ve tüccarlardan oluşan bu muhtekir zümre gün geçtikçe daha da zenginleşmiştir. Halkın sahip olduğu ve olması gereken satın alma gücünü ihtikâr yoluyla ele geçirerek zenginleşen bu zümrelerin zamanla piyasalar üzerindeki manipülasyon gücü daha da artmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti’nin son yüzyılında bir taraftan gayrimüslim vatandaşlar ve yabancılar zenginleşirken diğer taraftan Müslüman halkın daha da fakirleşmesinin en önemli nedenlerinden birinin ihtikâr olduğu söylenebilir.

Ayrıca, devletin takip ettiği para ve maliye politikalarının başarısızlıkla sonuçlanması, vergi gelirlerinin düşmesi gibi bazı sonuçların ortaya çıkmasında ihtikâra bulaşan Galata bankerleri, sarraflar ve tüccarların rollerinin son derece önemli olduğu ileri sürülebilir. Bu zümrelerin ne pahasına olursa olsun ortaya koydukları kendi çıkarlarını maksimize etme gayreti, dönem boyunca, devletin maliye ve para kaynaklı sorunları çözmek için hayata geçirdiği politikaların hedeflenen sonuçlarını olumsuz etkilediği görülür. Muhtekirlerin, özellikle kaime ihracı politikasında olduğu gibi para ve

53 Fontmagne, 122.

54 Crawford, 12-13.

maliye politikalarından umulan faydalar üzerindeki olumsuz etkileri son derece önemli olmuştur. Kaimenin her ihraç edildiği dönemde değer kaybetmesinin nedenleri arasında, bu zümrenin piyasadaki muhtekirane davranışlarının rolü öne çıkmıştır. Özellikle İstanbul'daki sarraflar için bu dönemin, "altın çağ" olarak görülmesi ve devlet merkezinin "sarrafapoli" olarak değiştirilmesine ilişkin önerilerin gündeme gelmesi gibi yaklaşımlar, çalışmanın ortaya koymaya çalıştığı çerçeveyi veciz bir şekilde ifade etmektedir.

Kaynakça

1. Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

Sadaret Müteferrik Evrakı (A.M)

26/3, 1278 R 10.

Cevdet Belediye (C.BLD)

16/756, 1218 S 20.

Cevdet Darphane (C.DRB)

45/2206, 1254 Ra 25.

17/844, 1227 C 13.

Dâhiliye Mektubî Kalemi (DH, MKT)

2411/48, 1318 C 10.

1042/13, 1323 Za 20.

2699/49, 1326 Z 9.

2715/89, 1326 Z 29.

671/21, 1320 Z 22.

Hattı Hümayun (HAT)

564/27655, 1238 Z 29.

567/27803, 1245 Z 29.

Hariciye Nezareti İdare (HR.İD)

244/11, 1914 09 05.

244/12, 1914 09 05.

2.Telif Eser ve Makaleler

Akar, Şevket Kamil. "Tanzimat Döneminde Para Bozdurma Sorunu ve Köşe Sarrafları 1839-1879". *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, c. 3, no 1, (2011): 125 vd.

Akyıldız, Ali. *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Al, Hüseyin. "Tanzimat Döneminde Ufaklık Para Sorunu 1839-1879". *Ekonomi Bilimleri Dergisi*. c. 3, no 1, (2011): 73-75.

Altınay, Ahmet Refik. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Meskûkât”. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*. 15. Sene, Numara 7 (84), (1 Kanunun-ı Sani 1341): 2.

Altınay, Ahmet Refik. “Hicri 13.Asırda İstanbul Hayatı”. İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası. cilt VIII, sayı 4, (1932): 3-4.

Baban, Şükrü. “Tanzimat ve Para”. *Tanzimat I*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, (1999): 247.

Bölükbaşı, Ö. Faruk. “Ziyet Altını”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. Sayı 33, (2015): 120-122.

Carım Fuad. *Yazar ve Seyyah Jean Chardin’in Anlattığı Kalp Para Ticareti*. Berksoy Matbaası, 1965.

Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca ve Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. yay. haz. Aydın Sami Güneyçal. 11. baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1993.

Engelhard. *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Aliyye’nin Tarih-i Islahatı (1826-1882)*. terc. Ali Reşad. İstanbul 1328.

Francis, Marion-Crawford. *1890’larda İstanbul*. çev. Şeniz Türkömer. 3. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Hasan Ferid. *Osmanlı’da Para ve Finansal Kredi Meskûkât*, cilt 1, haz. Mehmet Hakan Sağlam. İstanbul: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü Yayını, 2008.

İbnü’l Hakkı Lütfi. “Usul-i Meskûkât-ı Kadime”. *Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*. 2. sene cilt 1, no 2/14. (1325): 185,189, 200.

İsmail Galip. *Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniye*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1307/1889/1890.

La Baronne Durand de Fontmagne. *Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.

Ölçer, Cüneyt. *Son Altı Padişah Zamanında İstanbul’da Basılan Gümüş Paralar*. İstanbul: Yenilik Basımevi, 1966.

Pamuk, Şevket. *Osmanlı’da Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Parvus Efendi. “Türkiyenin Mali Esareti”, *Bilgi Mecmuası*, C. I, (1 Kanun-ı Sani 1329): 229.

Pere, Nuri. *Osmanlılarda Madeni Paralar*, İstanbul: 1968.

Şemseddin Sami. *Kamus-i Türki*. 1-2. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989.

Taşkın, Figen. “1844 Tashih-i Sikke Sonrasında Para Düzeni ve Kalpazanlık”. *Studies of the Ottoman Domain*. cilt 6, sayı 11, (2016): 11-12.

Toprak, Zafer. *İttihat Terakki ve Cihan Harbi 1914-1918*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016.